

شناسایی متغیرهای مؤثر بر تدبیر و انقلابی‌گری در گسترش و تعمیق فرهنگ ایثار و
مقاومت: کاربست روش میک‌مک در آینده‌پژوهی

اعظم نیازی کومله^۱، سیدمحمد مهدی موسوی^۲

چکیده

گسترش فرهنگ ایثار مستلزم شناسایی متغیرهای مؤثر در این حوزه است. مدیریت این روابط نیازمند کسب درکی عمیق از پیشران‌های تأثیرگذار بر شکل‌گیری آن بوده که هدف اصلی تحقیق بر این استوار شده است. فرایند تحقیق مشتمل بر چهار فاز شناسایی، صورت‌بندی ساختاری، تحلیل متغیرها و تعیین متغیرهای کلیدی بود؛ بنابراین، با مراجعه به خبرگان علمی و نیز استفاده از روش تحلیل ساختاری اثرات متقاطع با نرم‌افزار میک‌مک، تعداد ۲۰ متغیر در قالب الگوی پستل شناسایی و برای تعیین متغیرهای کلیدی با هدف مدیریت آینده روابط فیما بین تحلیل گردید. بر این اساس از بین متغیرهای ۲۰ گانه، «شهادت‌طلبی» به‌عنوان پیشران و متغیرهایی چون «انجام مناسک دینی»، «نقش دانشگاه در ترویج دینداری»، «پایداری از ارزش‌ها»، «رفتار دینی»، «تفکر بسیجی» متغیرهای کلیدی آن هستند که بیشترین قابلیت را در اعمال مدیریت در جهت گسترش فرهنگ ایثار و مقاومت دارند.

واژه‌های کلیدی

فرهنگ ایثار، پیشران، متغیر کلیدی، میک‌مک، مدیریت آینده

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۷/۲۹

* این مقاله بر اساس نظر داوران و سردبیر فصلنامه، پژوهشی است.

۱. دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی دانشگاه خوارزمی (نویسنده مسئول)

Azamniaz20764@gmail.com

mousavimhd@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد حسابداری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.

مقدمه

فرهنگ ایثار و مقاومت در نظام اسلامی از مهم‌ترین ویژگی‌های مکتب تشیع به‌شمار می‌رود؛ باوجود همین فرهنگ است که تاکنون، حقایق اسلام همچنان پابرجا و زنده باقی مانده است. این فرهنگ یکی از عناصر مهم هویت اسلامی جامعه ایران است. هویت هر ملتی میراث هزاران سال تلاش نسل‌های گذشته است. هر نسلی اندوخته‌های فرهنگی و تجارب زندگی خود را به شیوه‌های گوناگون به نسل بعد منتقل می‌کند. البته سه عنصر سرزمین، دین و زبان موجب آن می‌شود که هویت خاص فرهنگی برای آن جامعه به‌وجود بیاید. در عنصر دین و مذهب، فرهنگ ایثار همواره مورد توجه است. باید در نظام تربیتی تصویری از این فرهنگ در هویت ایرانی ایجاد شود تا افراد به یک احساس مشترک برسند؛ یعنی متریبان باید بدانند چه کسانی هستند گذشته‌شان چه بوده، بزرگان و قهرمانان کشورشان چه کسانی بوده‌اند. اعتقاد و روحیه انقلابی‌گری به‌عنوان یک اصل مهم و سرنوشت‌ساز، اعمال و رفتار انقلابیون را تحت تأثیر قرار می‌دهد و آنان را برای ایفای نقش تعیین‌کننده در تحولات کشور آماده می‌سازد. یک انقلابی هیچ‌گاه از فداکردن آرامش و آسایش خود برای حفظ امنیت و آرامش کشور جامعه دریغ نمی‌کند (شریعتمداری، ۱۳۷۴: ۲۶).

ترویج و اشاعه فرهنگ ایثار و مقاومت، کارکردهای مثبت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی دارد. مفاهیم اثرگذار و حرکت‌آفرین قادرند تا فضای یک جامعه را به‌صورت گسترده تحت تأثیر قرار دهند و والاترین برکات را برای آن به همراه داشته باشند. ترویج این فرهنگ و معرفی به‌عنوان فرهنگ غالب می‌تواند نقش عمده در مشارکت عمومی ایفاء کند چراکه نوجوانان و جوانان با آگاهی از زحمات راه‌خطیر شهداء و ایثارگران به‌خوبی خواهند فهمید که باید با جان و دل از این میراث ارزشمند امام و شهدا نگهداری کنند (هاشمی نجف‌آبادی، ۱۳۸۹: ۱۲۳).

تجربه جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس که در جای خود باید به آن به‌عنوان یک الگوی آرمانی نگاه کرد، نشان داد که ایمان قوی و روحیه انقلابی جوانان و دلبران این سرزمین بود که ایثار و مقاومت‌های بی‌نظیر آنها را در تاریخ بشریت ثبت کرد. از این‌رو، از نگاه جامعه‌شناختی باید گفت که روحیه تدین و انقلابی نقش آسان‌گری در تعمیق و تقویت بنیان‌های فرهنگ ایثار و مقاومت دارد. از این‌رو پژوهش پیش‌رو درصدد بیان آن است که تعمیق بنیان‌های فرهنگ ایثار و مقاومت با تقویت روحیه تدین و انقلابی‌گری امکان‌پذیر است.

پیشینه پژوهش

به‌رغم علاقه و تلاش دیرینه بشر برای پیش‌بینی آینده و داشتن ذهنیتی از چند و چون وقایع و رخدادها قبل از وقوع آنها و صرف‌نظر از دست‌یازی به نجوم، طالع‌بینی و علوم غریبه‌ای چون جفر و رمل و اسطرلاب با رویکردی اکتشافی به آینده، پیشینه آینده‌پژوهی دانش‌بنیان با هدف شناسایی آینده‌های بدیل و عوامل شکل‌دهنده آنها و برنامه‌ریزی و تلاش برای ساختن آینده‌های مطلوب، چندان طولانی نیست. باین‌وجود توجه وافر به این حوزه خاص از تحقیقات علمی به جهت تأثیر شگرف آن بر تمامی شئون فردی، اجتماعی و علمی حیات بشری در دهه‌های اخیر، منجر به تولید ادبیاتی متورم و درعین‌حال بدیع از رویکردها و فن‌های گوناگون به آینده‌پژوهی گردیده است. به‌طورکلی مطالعات با رویکرد آینده‌پژوهی در ادبیات علمی کشور سابقاً رواج چندان‌ی نداشته و رشته نسبتاً جدیدی به حساب می‌آید. به همین تناسب در تحقیقات محدود آینده‌پژوهی موجود، پژوهش‌هایی که با فن تحلیل ساختاری در پی واکاوی متغیرهای یک سیستم در افق پیش‌رو بوده باشند نیز فراوانی قابل‌توجهی ندارند. کاربست منطق روش مطالعه تأثیرات متقابل به حدود دهه ۶۰ میلادی برمی‌گردد (Godet & Durance, 2011: 52)؛ اما پیشرفت در رویکردهای جدید به این نوع از

تحلیل ساختارمند و مشخص، استفاده از روش میک‌مک مرهون تلاش‌های گوده، آینده‌پژوه فرانسوی است. وی و همکارانش در قالب پروژه‌های متعددی در حوزه‌های نظامی و استراتژیک به شناسایی، طبقه‌بندی و اولویت‌بندی متغیرهای تأثیرگذار بر آینده سیستم‌های مختلف پرداخته و در یک تلاش تیمی، نرم‌افزار میک‌مک را توسعه داده‌اند که مدل‌های ماتریسی با محاسبات انبوه را برای بررسی تأثیر متقابل متغیرهای یک سیستم و تعیین متغیرهای کلیدی آن به دست می‌دهد.

هرچند سهم مطالعات مشابه در کشور ما متناسب نبوده، اما برخی پژوهشگران داخلی نیز در حوزه‌های مختلفی از مطالعات با رویکرد آینده‌پژوهی، از این فن استفاده نموده‌اند (روستایی، علی‌اکبری و حسین‌زاده، ۱۳۹۵؛ راست قلم، صیدایی و نوری، ۱۳۹۵؛ مولایی و طالبیان، ۱۳۹۴؛ ثقفی و همکاران، ۱۳۹۳؛ زالی و زمانی‌پور، ۱۳۹۴؛ طاهری دمنه و نادری خورشیدی، ۱۳۹۳؛ بهشتی و زالی، ۱۳۹۰).

لکن پژوهشی که روش تحلیل تأثیرات متقابل را در نقش پیشران‌های مؤثر در حوزه تدبیر و انقلابی‌گری به‌منظور تعمیق و گسترش فرهنگ ایثار و مقاومت به کار بسته است، مشاهده نگردید که از این بابت موضوع مقاله متضمن نوآوری است.

روش پژوهش

این مقاله با رویکرد آینده‌پژوهی طراحی و انجام گرفته و به لحاظ روشی، هسته اصلی آن تحلیل ساختاری است که از روش‌های متنوعی در بخش‌های مختلف آن استفاده گردیده است. از نظر ماهیت داده‌ها، کیفی و بر اساس روش گردآوری داده‌ها، اسنادی و پیمایشی است. همچنین تحقیق، اهداف اکتشافی را دنبال می‌کند. در جدول شماره یک فازهای چهارگانه و گام‌های هر فاز و روش بکار رفته و خروجی‌های مربوط به هر فاز به صورت فشرده ارائه گردیده است.

جدول ۱. چارچوب عملیاتی کل فرایند تحقیق

فازهای تحقیق	گام‌ها	روش‌شناسی	خروجی
فاز اول: شناسایی و معرفی سیستم مورد مطالعه	<ul style="list-style-type: none"> - مرور سوابق روابط دو متغیر - مرور پژوهش‌های مشابه از منظر روش‌شناسی - احصاء لیست اولیه - متغیرهای مؤثر بر روابط دو متغیر 	<ul style="list-style-type: none"> - مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی - الگوی تحلیلی پستل 	<ul style="list-style-type: none"> - پیشینه حوزه تدین و انقلابی‌گری - پیشینه نظری مطالعات مشابه - لیست اولیه مشتمل بر ۸۰ متغیر مؤثر در حوزه تدین و انقلابی‌گری
فاز دوم: توسعه لیست متغیرهای مؤثر بر حوزه تدین و انقلابی‌گری	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه کمی و کیفی - متغیرهای مؤثر بر اساس آراء خبرگان - ایجاد همگرایی نسبی بین آراء خبرگان 	<ul style="list-style-type: none"> - فرایند شبه دلفی - پانل خبرگی - مصاحبه‌های عمیق باز 	<ul style="list-style-type: none"> - لیست نهایی مشتمل بر ۲۰ متغیر مؤثر بر روابط دو متغیر مبتنی بر آراء خبرگان علمی و اجرایی فعال در این حوزه
فاز سوم: صورت‌بندی ساختاری متغیرها و تأثیرات متقابل آنها بر همدیگر	<ul style="list-style-type: none"> - تعیین میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرها بر همدیگر 	<ul style="list-style-type: none"> - مصاحبه عمیق 	<ul style="list-style-type: none"> - ماتریس ۲۰*۲۰ - تأثیرات مستقیم متغیرها بر یکدیگر
فاز چهارم: تحلیل و تفسیر متغیرها و تعیین متغیرهای کلیدی سیستم	<ul style="list-style-type: none"> - اجرای تحلیل ساختاری با نرم‌افزار میک‌مک - تحلیل نتایج نرم‌افزاری و خروجی‌ها 	<ul style="list-style-type: none"> - نرم‌افزار میک‌مک - تحلیل استنتاجی - محتوای خروجی‌ها 	<ul style="list-style-type: none"> - شناسایی متغیرهای کلیدی مؤثر بر روحیه تدین و انقلابی‌گری

پس آینده‌پژوهی روش اصلی این مقاله است، زیرا در رویکردی آینده‌نگر در پی مطالعه متغیرهای شکل‌دهنده ارتباطات فیما بین و شناسایی متغیرهایی با بیشترین تأثیرگذاری هستیم. به لحاظ فن‌های جمع‌آوری، از فن‌های متعدد و مرکبی از مطالعه اسنادی، مصاحبه عمیق، شبه‌دلفی و محاسبات و فن‌های نرم‌افزاری استفاده گردیده است؛ بنابراین، به لحاظ تعدد شیوه‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها نمی‌توان اظهارنظری

کلی و واحد در مورد کمی یا کیفی بودن روش پژوهش ارائه داد، هرچند که داده‌های اولیه آن کیفی است. در حقیقت روش تحقیق شامل طیفی از روش‌های کمی و کیفی و ترکیبی است. همچنین این تحقیق، رویکردی اکتشافی داشته و بر این اساس چنانچه پیش‌تر نیز اشاره گردید فرضیه‌ای طرح نگردیده است.

در بخش مرور منابع با رویکردی سیستمی به آینده روابط متغیرهای موجود، تلاش گردیده بر اساس الگوی تحلیلی پستل^۱ متغیرهای شکل‌دهنده سیستم بر اساس مؤلفه‌های مؤثر بر این الگو احصاء و جمع‌بندی گردد. حاصل این گام فهرستی از حدود ۲۰ متغیر اصلی تأثیرگذار بر روابط دو متغیر بوده است.

در گام بعدی در فرایندی شبه‌دلفی و ترکیبی از مصاحبه‌های حضوری و توزیع پرسشنامه خودساخته محقق که توسط اساتید و کارشناسان فرهنگی مرتبط با این حوزه تکمیل و در نهایت این لیست پالایش و توسعه داده شده است. نتیجه این گام فهرستی مشتمل بر بیش از ۸۰ متغیر بود که با مذاقه در گزاره‌های به‌دست‌آمده و حذف یا ادغام برخی از گزاره‌ها، نهایتاً تعداد ۲۰ متغیر به‌عنوان متغیرهای دخیل در مرحله تحلیل جمع‌بندی و تدوین گشت که در جدول شماره سه ارائه گردیده است. به‌دلیل اینکه هسته تمامی روش‌های بکار رفته در فرایند پژوهش، مبتنی بر آراء خبرگان است، حساسیت و محدودیت قابل‌توجهی در انتخاب خبرگان بر اساس دو مؤلفه برخورداری از نگرش و سابقه فعالیت حرفه‌ای و تحصیلات و دانش مرتبط با حوزه مورد مطالعه اعمال گردیده و با توجه به حجم بالای سئوالات در مرحله وزن دهی میزان تأثیرات متقابل در ماتریس نهایی که بالغ بر ۴۸۳۰ پاسخ در درایه‌های ماتریس درج گردیده، نهایتاً تعداد ۱۲ نفر تا پایان پژوهش مشارکت نمودند. جدول شماره ۲ اطلاعات مربوط به خبرگان مورد رجوع در پژوهش را نمایش می‌دهد.

جدول ۲. اطلاعات زمینه‌ای خبرگان مشارکت‌کننده در پژوهش

تعداد (نفر)	طبقه‌بندی	شاخص
۶	مدیران فرهنگی	زمینه شغلی
۳	استاد دانشگاه در حوزه مرتبط	
۳	کارشناس فرهنگی	
۲	دکتر یا دانشجوی دکترا در حوزه مرتبط	میزان تحصیلات
۴	فوق لیسانس	
۶	لیسانس	
۸	مرد	جنسیت
۴	زن	

پس از این مرحله، تحلیل تأثیرات متقابل با نرم‌افزار میک‌مک اجرا گردیده است. در این بخش ابتدا با توجه به تعداد متغیرهای دخیل در تحلیل (در اینجا $n=30$) یک ماتریس 20×20 تشکیل و امتیازدهی بر اساس میزان تأثیرگذاری متغیرها بر یکدیگر بر اساس نظر خبرگان انجام شده است. در این مرحله هم به لحاظ تعدد عناصر درایه‌ها و هم تعدد حوزه‌های علمی و تخصصی مرتبط با بلوک‌های مختلف ماتریس کلی، هر کدام از نخبگان به بخش محدود و خاصی از سؤالات پاسخ داده‌اند و نهایتاً پاسخ‌ها توسط پژوهشگران ترکیب و یکپارچه شده است. ماتریس حاصل که تحت عنوان ماتریس تأثیرات مستقیم^۱ شناخته می‌شود ماتریسی است که درایه‌های m_{ij} در آن نمایشگر میزان تأثیرگذاری متغیر سطر i بر متغیر ستون j است. این تأثیرگذاری در طیفی پنج‌گانه شامل اعداد صفر تا ۴ خواهد بود. عدد صفر به معنی عدم تأثیرات مستقیم، عدد ۱ به معنی تأثیر ضعیف، عدد ۲ بیانگر تأثیر متوسط، عدد ۳ علامت تأثیر

1. Matrix Of Direct Influence (MDI)

شدید و عدد ۴ به مفهوم تأثیر بالقوه است. در این وضعیت تأثیر متقابل بین این متغیرها در زمان حال متصور نیست، اما ممکن است در صورت بروز تغییرات سیستمی، این متغیرها بر هم تأثیرگذاری داشته باشند.

اما در مراحل تکمیلی تحلیل، غیر از ماتریس تأثیرات مستقیم، دو ماتریس دیگر نیز تولید می‌شوند. یکی ماتریس تأثیرات غیرمستقیم^۱ و دیگری ماتریس تأثیرات بالقوه^۲. ماتریس تأثیرات غیرمستقیم از توان‌رسانی ماتریس تأثیرات مستقیم حاصل می‌گردد. به این ترتیب که ماتریس تأثیرات مستقیم هر بار که در خودش ضرب می‌شود، رتبه‌بندی جدید متغیرها محاسبه می‌گردد و این کار تا زمانی که رتبه متغیرها تغییری نداشته و به پایداری برسد ادامه می‌یابد. گوده معتقد است این فرایند نهایتاً در توان هفتم یا هشتم ماتریس اولیه با پایدار شدن لیست متغیرها به اتمام می‌رسد و لیست حاصل از تأثیرات غیرمستقیم مهم‌تر و معنی‌دارتر از رتبه‌بندی متغیرها بر اساس تأثیرات مستقیم است (Godet, 1994: 68). زیرا این لیست اهمیت متغیرهایی را کشف می‌کند که بر اساس ملحوظ داشتن تأثیرات زنجیره‌ای و انعکاسی بین متغیرها به دست آمده است که بر اساس شهود ذهنی خبرگان قابل درک و تشخیص نمی‌باشند.

نکته‌ای که در پژوهش‌های داخلی اغلب مورد غفلت قرار می‌گیرد میزان پرشدگی درایه‌ها و فرایند محاسبه تأثیرات غیرمستقیم است. بر اساس تجربه، ماتریس تأثیر متقابل متغیرها اگر به درستی تکمیل گردد بین ۱۵ تا ۲۵ درصد سلول‌های آن دارای مقدار خواهد بود و در تحلیل‌های بزرگ‌تر ممکن است این مقادیر به ۳۰ تا ۳۵ درصد نیز بالغ گردد. عملکرد نرم‌افزار میک‌مک به نحوی است که هر چه تعداد سلول‌های ماتریس تأثیرات متقابل که به آنها مقدار داده می‌شود از سطوح فوق‌الذکر بالاتر رود،

1. Matrix of Indirect Influence (MII)
2. Matrix of Potential Influence (MPI)

تحلیل ارائه شده توسط نرم‌افزار در مورد تأثیرات غیرمستقیم غیرواقعی تر خواهد بود به نحوی که اگر سلول‌های ماتریس به شکل کامل پر شود، خروجی‌های میک‌مک در مورد تأثیرات غیرمستقیم به‌سختی نشانه‌ای حاصل از تأثیرات واقعی غیرمستقیم بین متغیرها خواهد بود (Godet, 1994: 89). این سطوح پرشدگی زمانی رعایت خواهند شد که تحلیلگر و خبره‌های مورد رجوع وی تأثیرات غیرمستقیم را به غلط، تأثیر مستقیم تلقی و در ماتریس وارد نسازند. در این پژوهش مستمراً به خبرگان یادآوری گردیده که صرفاً تأثیر مستقیم هر متغیر i بر متغیر j را در درایه mij مد نظر داشته باشند. بر این اساس ۱۰ تا ۲۰ درصد از نتایج تحلیل‌های ساختاری با میک‌مک شامل کشف متغیرهایی است که تخصص و شهود فردی تحلیلگران قادر به تشخیص آن نیست. همچنین گوده تحلیل جالبی در مورد تقسیم‌بندی سه‌گانه تأثیرات؛ یعنی تأثیرات مستقیم، غیرمستقیم و بالقوه ارائه می‌دهد. از منظر افق زمانی، دسته‌بندی متغیرها بر اساس تأثیرگذاری مستقیم، عمدتاً دلالت بر دوره زمانی کوتاه‌مدت یا میان‌مدت دارد. از سوی دیگر طبقه‌بندی متغیرها بر اساس تأثیرگذاری غیرمستقیم به دلیل ملحوظ داشتن تأثیرات زنجیره‌ای و انعکاسی بین متغیرها، ناظر بر دوره زمانی میان‌مدت و بلندمدت است و به همین نسبت متغیرهایی که بالقوه روی دیگر متغیرها تأثیرگذاری دارند، برای فعلیت یافتن این تأثیر و تأثر به دوره زمانی طولانی‌تر از تأثیرات غیرمستقیم نیازمند می‌باشند (Godet, 1994: 59).

مرحله پایانی که مهم‌ترین گام تحلیل به روش بررسی تأثیرات متقابل است، تحلیل خروجی‌های نرم‌افزار است. بایستی اذعان داشت که هیچ قاعده قطعی در مورد تحلیل نتایج وجود ندارد و برداشت مفهوم این اولویت‌بندی‌ها و نوع کاربست آنها در فرایند تصمیم‌سازی راهبردی، منطقه‌الفراغ تحلیلگران و تصمیم‌گیران است.

جدول ۳. لیست کامل متغیرهای تحلیل با تقسیم‌بندی بر مبنای الگوی پستل

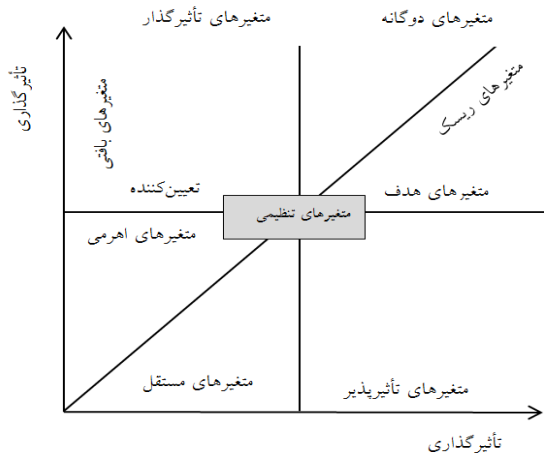
ردیف	عنوان متغیر	تیپ‌شناسی متغیرها (Pestel)
۱	باورهای دینی	
۲	انجام مناسک دینی	
۳	داشتن مشارکت دینی	
۴	آگاهی یا دانش دینی	
۵	رفتار دینی	
۶	داشتن ظاهر دینی	
۷	ابراز هویت دینی	
۸	تفکر بسیجی	
۹	تربیت دینی در خانواده	
۱۰	نقش دانشگاه در ترویج دینداری	
۱۱	هدایت معنوی جهاد	
۱۲	اخلاقی عمل کردن	
۱۳	روحیه انقلابی	
۱۴	هویت انقلابی	
۱۵	شهادت‌طلبی	
۱۷	آزادگی	
۱۸	استکبارستیزی	
۱۹	پایداری از ارزش‌ها	
۲۰	دفاع از حقوق ملی	
**	جمع‌آوری و حفظ آثار شهداء	

هرچند رد پای ضرایب و اعداد تا حدودی به تحلیل ساختاری به روش میک‌مک باز می‌شود، اما بایستی به خاطر داشت و تأکید نمود که این روش تحلیلی کاملاً کیفی محسوب می‌گردد. اساس تدوین فهرست اولیه متغیرها و مقایسه میزان تأثیرگذاری و

وابستگی آنها تماماً مبتنی بر آراء خبرگان بوده و تنها در بخش طبقه‌بندی و اولویت‌دهی به آنهاست که به نوعی عملیات و محاسبات کمی رخ می‌نمایند. در این پژوهش تلاش شده است ساختار کلی و ابعاد وجوه متغیرهای تدین و انقلابی‌گری به منظور تعمیق و گسترش فرهنگ ایثار و مقاومت مورد تجزیه قرار گرفته و لذا هم در مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و هم در مصاحبه‌های عمیق و شبه‌دلفی صورت گرفته، از الگوی پستل برای احتراز حداکثری نسبت به غفلت از هر متغیری که در یکی از زمینه‌های شش‌گانه قابل طرح است استفاده گردیده و جمع‌بندی نتایج به دست آمده از این بخش شامل ۲۰ متغیر در جدول شماره ۳ ارائه شده است. در حقیقت این الگو ابزاری برای نظم‌بخشیدن به ادراک فرد درباره آینده محیطی است که تصمیمات در آن اتخاذ خواهد شد (حاجیان، ۱۳۹۱: ۸۴).

یافته‌های پژوهش

چنان‌که پیش‌تر نیز اشاره گردید، تحلیل نتایج و خروجی‌های نرم‌افزار میک‌مک فرایندی متصل با ساختار بسته نیست. تحلیل‌گر و تصمیم‌ساز ضمن الهام از نتایج تحلیل که بر اساس آرای خبرگان و ارزش افزوده تحلیلی که نرم‌افزار ایجاد می‌کند، می‌تواند درک و شهود درونی خود را نیز به نتایج تحلیل بار نمایند. لکن تفسیر خروجی‌های نرم‌افزار از الگوی پذیرفته‌شده‌ای تبعیت می‌کند. بر اساس مطالعات گوردون (Gordon, 1994: 132)، تحلیل نقشه توزیع متغیرها پس از دریافت خروجی نرم‌افزاری، تابع الگوی نشان داده شده در شکل شماره ۱ خواهد بود.

شکل ۱. الگوی توزیع انواع متغیرها در نقشه «وابستگی-تأثیرگذاری» نرم افزار میک مک

- بر این اساس دسته بندی متغیرها را می توان به شرح زیر تحلیل نمود:
- در ربع سمت چپ بالا که در شکل شماره یک با عناوین متغیرهای تعیین کننده، بافتی و تأثیرگذار معرفی شده اند، متغیرهایی با بیشترین میزان تأثیرگذاری بر سایر متغیرها و کمترین میزان تأثیرپذیری از آنها قرار می گیرند. هر چه متغیرها به محور قائم نزدیک شده و هم زمان از مبدأ نیز فاصله بگیرند، تأثیرپذیری کمتر و تأثیرگذاری بیشتر خواهد شد. منتهی الیه این وضعیت مکان جایگیری پیشران های سیستم است.
  - در ربع پایینی سمت چپ که در شکل شماره یک با عناوین متغیرهای مستقل یا اهرمی علامت گذاری شده اند، متغیرهایی با کمترین میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری قرار خواهند گرفت. طبیعی است که این متغیرها ارزش تحلیلی نداشته و اهمیتی برای آنها در سیستم متصور نیست.
  - ربع پایینی سمت راست محل استقرار متغیرهایی با تأثیرپذیری بالا و تأثیرگذاری پایین است. این متغیرها که با عنوان متغیرهای وابسته سیستم نیز شناخته می شوند،

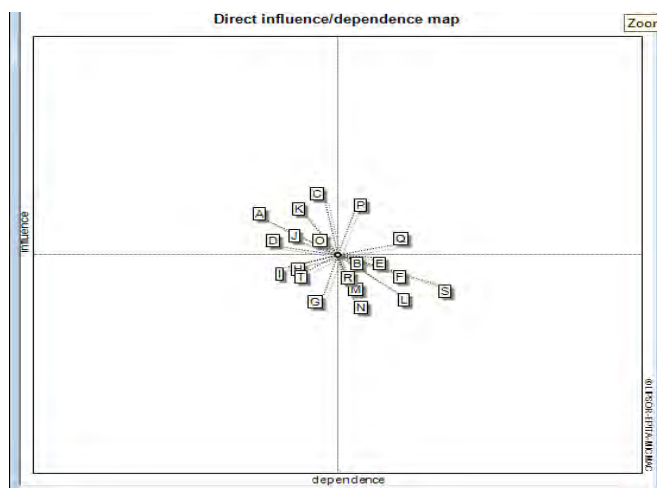
از این بابت که در اثر تغییرات سیستمی بیشترین تغییر در آنها رخ خواهد داد اهمیت دارند. لکن خود این متغیرها منشأ اثر و ایجاد تغییر در سیستم نمی‌باشند.

۴. در ربع بالایی سمت راست، متغیرهایی قرار می‌گیرند که پایداری سیستم به شدت تحت تأثیر آنها قرار دارد. این متغیرها هم تأثیرپذیری بالایی از سایر متغیرها و تغییرات سیستمی دارند و هم منشأ مهمی برای ایجاد تغییر در سیستم می‌باشند. این متغیرها با عناوینی چون متغیرهای ریسک، دوگانه یا هدف نام‌گذاری شده‌اند.

۵. مهم‌ترین متغیرهای سیستمی که در تحلیل تأثیرات متقاطع شناسایی می‌گردند متغیرهایی هستند که در ناحیه مربع شکل شماره یک در مرکز تقاطع خطوط جداکننده ربع‌ها با عنوان متغیرهای تنظیمی قرار می‌گیرند. این متغیرها در سطح متعادلی از میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری قرار داشته و از قابلیت بالایی در دستکاری و مدیریت مسیر تغییرات سیستم برخوردار می‌باشند.

تحلیل نرم‌افزاری و خروجی‌ها

ماتریس نهایی پس از اخذ و اعمال آراء خبرگان در مورد میزان و نوع تأثیرگذاری متغیرها بر همدیگر ماتریسی 20×20 بوده که میزان پرشدگی آن $37/69$ درصد است و به سقف مطلوب پرشدگی 35 درصدی که از سوی گوده به‌عنوان معیاری برای مطلوبیت محاسبات تأثیرات غیرمستقیم در ماتریس‌های حجیم ذکر شده نزدیک است. همچنین پایداری رتبه‌بندی متغیرها نیز در دوره چهارم محاسبات حاصل گردیده است. بر اساس توضیحات ارائه شده متغیر شهادت‌طلبی می‌تواند پیشران تعمیق و گسترش فرهنگ مقاومت و ایثار به حساب بیاید.

شکل ۲. نقشه توزیع متغیرها بر اساس تحلیل تأثیرات مستقیم

تحلیل نحوهٔ جانمایی این متغیرها در نقشه فوق با توجه به دو الگوی مرسوم پایداری و ناپایداری سیستم‌ها، نشان می‌دهد سیستم مورد تحلیل ناپایدار است؛ یعنی روابط بین دو متغیر تحت تأثیر متغیرهای ۲۰ گانه مورد مطالعه، از وضعیت ناپایداری برخوردار بوده و تغییر در متغیرها می‌تواند تغییر در سیستم و الگوی ارتباطات فیما بین را به همراه داشته باشد. این بدان معنی است که تعیین متغیرهای دارای قابلیت دستکاری و مدیریت، می‌تواند الگویی را برای شکل‌دهی به روابط فیما بین و مدیریت مسیر آینده آن در اختیار تصمیم‌سازان قرار دهد. این متغیرها همان «متغیرهای تنظیمی» هستند که در ناحیه تلاقی خطوط تقسیم در نمودار شکل یک قرار گرفته‌اند. نکته دیگری که می‌توان از نتایج تحلیل نرم‌افزاری استفاده کرد ماهیت متغیرهای مهم تأثیرگذار بر روابط بین دو متغیر است. اگر به خروجی‌های مربوط به متغیر با بیشترین تأثیرگذاری و نیز متغیر با بیشترین تأثیرپذیری توجه شود نتیجه این بررسی را می‌توان چنین جمع‌بندی نمود که پیشران‌های مؤثر تدبیر و انقلابی‌گری در گسترش و تعمیق فرهنگ ایثار و مقاومت اساساً تحت تأثیر متغیرهایی زیر است:

- اثرگذارترین متغیر، شهادت‌طلبی است؛

- اثرپذیرترین متغیرها، انجام مناسک دینی و پایداری از ارزش‌ها است.

بحث و نتیجه‌گیری

تمرکز و هدف این پژوهش، شناسایی و ارزیابی پیشران‌های اصلی تدین و انقلابی‌گری در تعمیق و گسترش فرهنگ ایثار و مقاومت با رویکردی سیستمی و کلان است. مدیریت روابط فیما بین که از چند دهه گذشته تاکنون شاهد پویایی‌های چندان مثبتی نبوده و طی سال‌های اخیر نیز دچار مشکلات بیشتری گردیده است، مستلزم شناخت صحیح و همه‌جانبه از پیشران‌ها، عوامل کلیدی و متغیرهای مهم در بستر تفسیر سیستمی از این مؤلفه‌ها است. همچنین در این پژوهش با استفاده از فن تحلیل اثرات متقابل، تأثیر و تأثر این عوامل که به‌خصوص در رویکرد آینده‌پژوهانه به مسئله حائز اهمیت زیادی است، مورد توجه قرار گرفته است. در واقع در روش تحلیل اثرات متقابل تلاش می‌گردد احتمال تأثیر یک رویداد بر رویدادهای دیگر مورد توجه قرار گیرد (Gordon, 2012: 42). لذا بر اساس چارچوب عملیاتی ارائه شده در جدول شماره ۱ با ترکیبی از روش‌های مختلف خبره‌محور و فن‌های نرم‌افزاری تلاش گردید از دانش کارورزان حرفه‌ای که هم تجارب عملی در حوزه مورد مطالعه داشته و هم از دانش قابل توجه دانشگاهی برخوردار می‌باشند، مؤلفه‌های مورد نظر واکاوی گردد.

اشاره‌ای گذرا به این نکته ضروری است که رویکرد آینده‌پژوهی مورد نظر در این پژوهش با عبور از رویکرد سنتی آینده‌پژوهی یعنی تلاش برای پیش‌بینی یک آینده و تخمین اینکه چه وقایعی در کدام بازه زمانی محتمل، محقق خواهند شد، به دنبال ترسیم شرایط و آینده‌های گوناگون در افق پیش‌روی سیستم مورد مطالعه است. همان‌گونه که اسلاتر تأکید می‌نماید در رویکرد آینده‌پژوهی با بهره‌گیری از طیف وسیعی از متدولوژی‌ها، به گمانه‌زنی‌های سیستماتیک و خردورزانه در مورد نه فقط

یک آینده بلکه چندین آینده متصور مبادرت می‌شود (اسلاتر، ۱۳۸۶: ۵۶). رویکرد مورد نظر که رویکرد غالب در مطالعات جدید آینده‌پژوهی است - به‌خصوص در تعامل با مدیران و تصمیم‌سازان - نیازمند تبیین و تشریح بیشتری است؛ بنابراین، در یک جمع‌بندی، مقاله پیش‌رو به حصول چند هدف کلی معطوف است:

- واکاوی حوزه تدین و انقلابی‌گری با رویکرد سیستمی و تلاش برای شناسایی متغیرهای مؤثر بر این سیستم؛

- اولویت‌بندی متغیرها بر اساس میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آنها بر سیستم، مبتنی بر آراء خبرگان و فن‌های تحلیلی نرم‌افزاری؛

بر این اساس سؤال اصلی تحقیق، شناسایی مهم‌ترین عوامل و متغیرهای مؤثر بر روحیه تدین و انقلابی‌گری به‌منظور تعمیق و گسترش فرهنگ ایثار و مقاومت با رویکرد سیستمی است. به لحاظ اکتشافی بودن تحقیق، فرضیه‌ای قابل طرح نبوده و پاسخ سؤالات، منوط به آراء نخبگان و فرایند تحلیلی انجام شده به روش تحلیل ساختاری تأثیر متقابل است.

بر این اساس از بین متغیرهای ۲۰ گانه مورد مطالعه، «شهادت‌طلبی» به‌عنوان پیشران اصلی و متغیرهایی چون «انجام مناسک دینی»، «نقش دانشگاه در ترویج دینداری»، «پایداری از ارزش‌ها»، «رفتار دینی»، «تفکر بسیجی» متغیرهای تنظیمی سیستم بوده و بیشترین قابلیت را در اعمال مدیریت در جهت تعمیق فرهنگ ایثار و مقاومت دارند. نکته مهم و کاربردی پژوهش پیش‌رو این است که با مراجعه به نتایج تحلیل، مؤلفه‌های مؤثر بر هر کدام از این متغیرها نیز قابل شناسایی است.

واضح است که از بین این متغیرها نیز سرمایه‌گذاری روی متغیرهایی که در ناحیه متغیرهای تنظیمی قرار گرفته‌اند ترجیح بیشتری خواهد داشت زیرا به شکل نسبتاً متوازی هم تأثیرپذیری و قابلیت دستکاری و هم تأثیرگذاری آنها قابل توجه است. البته ممکن است با این دو معیار، متغیرهای ریسک نیز برای مدیریت سیستم مناسب به نظر

برسند؛ زیرا می‌توان به راحتی آنها را دستکاری کرد و از سوی دیگر نیز تأثیرگذاری بیشتری بر سیستم دارند؛ اما نکته اینجاست که این متغیرها به لحاظ تأثیرپذیری بالا، پایداری کمی داشته و ارزش سرمایه‌گذاری ندارند.

پیشنهادها

به هر حال فاز کاربردی‌تر این پژوهش که به‌عنوان پیشنهاد تحقیقات بعدی قابل طرح است، کار روی متغیرهای تنظیمی شناسایی شده در این پژوهش و استخراج سناریوهای مختلف برای آینده برنامه‌های سیاستگذاری فرهنگی مرتبط با این حوزه است که می‌تواند موضوع یک تحقیق مستقل قرار گیرد.

در نهایت مجدداً تأکید می‌شود که این نقشه ترسیم شده از سیستم روابط پیشران‌های مؤثر بر برنامه‌های فرهنگی و رتبه‌بندی عوامل کلیدی و متغیرها، ناشی از قضاوت خبرگان مورد مراجعه در این تحقیق است که به‌رغم اعمال فرایندهای ایجاد همگرایی، ممکن است به‌طور کامل مورد قبول تصمیم‌سازان یا دیگر خبرگان علمی و حرفه‌ای این حوزه قرار نگیرد؛ با این وجود آنچه مسلم است، می‌تواند گام مؤثری در ارائه یک تفسیر ساختارمند و سیستمی از روابط حال و آینده دو متغیر اصلی تحقیق تلقی گردد.

منابع و مأخذ

- اسلاتر، ریچارد (۱۳۸۶). دانش واژه آینده‌پژوهی، ترجمه محمدرضا فرزاد و امیر ناظمی کرامت‌زاده، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- بهشتی، محمدباقر و نادر زالی (۱۳۹۰). شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو: مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی، مدرس علوم انسانی - برنامه‌ریزی و آمایش فضا.
- ثقفی، فاطمه، علیرضا علی‌احمدی؛ سپهر قاضی نوری و منصوره حورعلی (۱۳۹۳). «طراحی و پیاده‌سازی مدل مرجع پس‌نگری برای شناسایی عوامل کلیدی موفقیت CSF خدمات دولت الکترونیکی در ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، شماره ۱۴: ۲۴۰-۲۰۵.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۱). «مبانی، اصول و روش‌های آینده‌پژوهی»، دانشگاه امام صادق (ع)، ۴۵۲.
- راست‌قلم، مهدی؛ اسکندر صیدایی و هدایت‌الله نوری (۱۳۹۵). «تعیین پیشران‌های کلیدی رهیافت روستای خلاق با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک»، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، شماره ۲: ۳۲۹-۳۱۹.
- روستایی، شهریور، اسماعیل علی‌اکبری و رباب حسین‌زاده (۱۳۹۵). بررسی عوامل کلیدی تأثیرگذار بر رشد شهرهای بزرگ (مورد مطالعه: شهر ارومیه)، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۷، شماره ۲۶، ۵۳-۷۴.
- زالی، نادر و مسعود زمانی‌پور (۱۳۹۴). تحلیل سیستمی متغیرهای راهبردی توسعه منطقه‌ای در برنامه‌ریزی سناریو مینا (مورد مطالعه: استان مازندران)، آمایش سرزمین.
- زند، اکبر (۱۳۹۳). روش‌های نوین تحلیل اطلاعاتی، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشکده اطلاعات.
- شریعتمداری، علی (۱۳۷۴). جامعه و تعلیم و تربیت، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- طاهری دمنه، محسن و علیرضا نادری خورشیدی (۱۳۹۳). «آینده‌نگاری منابع انسانی در نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران با استفاده از روش تلفیقی سناریوپردازی و تحلیل اثرات متقاطع»، فصلنامه منابع انسانی ناجا، شماره ۳۶، ۴۹-۲۹.

مولایی، محمدمهدی و حامد طالبیان (۱۳۹۴). «آینده‌پژوهی مسائل ایران با روش تحلیل ساختاری»، فصلنامه مجلس و راهبرد.

هاشمی نجف‌آبادی، سیدرضا (۱۳۸۹). فرهنگ شهادت، تهران: انتشارات فرهنگی، بنیاد شهید.

Godet, Michel & Durance Philippe (2011). Strategic Foresight: For Corporate And Regional And Regional Development. Unesco.

Godet, M. (1994). **From Anticipation To Action A Handbook Of Strategic Prospective**. Paris: UNESCO Presses Universitaires De France.

Godet, M. (2000). **The Art Of Scenarios And Strategic Planning: Tools And Pitfalls**. Technological Forecasting And Social Change, 3-22.

Gordon, T. (1994). **Trend Impact Analysis**. Ac/Unu Millenniumm Project

Gordon, T. (2012). **Cross-Impact Analysis, In Futures Research Methodology Version 3.0**, The Millennium Project.

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی